

SZEMLE.

Vita a néprajzi térkép körül.

1927. végén megjelent néprajzi térképpel kapcsolatosan hosszabb vita indult meg a *Földrajzi Közleményekben* (1927:7—10, 1928:1—4, 7—8. füzeteiben). Az ügy annyiival is kellemetlenül érintett, mert a térkép hivatva van fontos nemzeti célokat szolgálni, mégis megtörtént az a különös dolog, hogy számos, igen kedvező külföldi kritika mellett éppen a legrégibb magyar földrajzi folyóirat magyar bírálója olyan elítélő bírálatot, közölt, melyben feltűnő szedéssel állapította meg, hogy ez a térkép „a magyarságra nézve káros és veszedelmes”. Érthetően bántott az ilyen bírálat, mégis megőriztem tárgyilagosságomat, sőt odáig mentem, hogy az éppen nemzeti szempontból nem kívánatos vitatkozás elkerülése végett beértem a *Földrajzi Közleményekben* leközölt rövid válaszzal. Megtehettém volna pedig, hogy a saját szerkesztésemben megjelenő folyóiratban természetesen terjedelemben cáfoljam meg bírálónak egyáltalán nem helytálló megállapításait. Amikor azonban a *Földrajzi Közlemények* bíráló-szerkesztője önkényesen és határozott ígéret ellenére ebből a válaszból a leglényegesebb, reá nézve mindenesetre kényelmetlen megállapításaimat kihagyta, a *Földrajzi Közlemények* szerkesztőségétől azt kívántam, hogy az erre vonatkozó levelezést és válaszum eredeti szövegét közölje le. Erre a kívánságomra már a *Földrajzi Közlemények* újonnan megbízott szerkesztője, a Földrajzi Társaság főtitkára válaszolt. A levelezés terjedelmességére való hivatkozással azt a nyilatkozatot ajánlotta fel, mely azután a *Földrajzi Közlemények* 1928. évi 187—188. lapjain meg is jelent. Belátván azt nyilván, hogy az engem legnagyobb mértékben igazoló levelezés leközlésének a mellőzése részemről nagy engedmény, leghatározottabban kijelentette, hogy a nyilatkozat szóról-szóra a levélben közölt módon fog napvilágot látni. Kijelentette továbbá, hogy a levelezésnek másutt való közlése ellen nem lehet kifogása, végül pedig: „ha pedig a fenti nyilatkozat nem úgy jelenne meg, ahogyan kezeid között van, abban az esetben felhatalmazlak jelen levelemnek bármilyen irányú felhasználására”.

Maga a nyilatkozat, igaz, szóról-szóra az előterjesztett formában jelent meg. A 188. lapon azonban arra a megállapításomra, „hogy más irányú bírálatról egyáltalában nincs tudomásom”, a szerkesztőség csillag alatt megjegyezte, „L. pl. más irányú bírálatul: Machatschek: Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin. 1928. No. 5—6. 262. l.”

Egyelőre tekintsünk el attól, hogy mi a Machatschek-féle bírálat tartalma. Azt hiszem napnál világosabb, hogy a szerkesztőségnek ez a

megjegyzése a nyilatkozaton kívül vagy amellett ugyanannyit jelent, mint ha magában a nyilatkozatban cáfolták volna meg állításomat. Én mindenestre úgy tekintem a dolgot, hogy a nyilatkozat nem a nekem bemondott alakban jelent meg, mert hiszen talán éppen erre a megállapításra lett volna megjegyzésem, vagy ez ellen lett volna kifogásom.

No, de lássuk magát a *Machatschek*-féle bírálatot. Ebben magáról a térképről a következő megjegyzéseket olvassuk: „... eine ethnographische Karte veröffentlich, die ... ein möglichst getreues Bild von der Verteilung der das Land bewohnenden Nationalitäten und ihrer Siedlungsdichte geben will, ... so dass etwa 50.000 statistische Angaben verarbeitet wurden ... wodurch auch die Siedlungsdichte, z. T. auch die Grundrissform der Siedlungen zur Darstellung gelangt. Doch ist die Grösse der verbauten Flächen stark übertrieben; so hat z. B. die Siedlung Raab auf der Karte einen Durchmesser von etwa 17 km, Pest von 20 km und selbst die Einzelsiedlungen der Puszta erscheinen als ganz ansehnliche grellrote Punkte, wodurch der Anschein einer sehr bedeutenden Volks- und Wohndichte erweckt wird“...

Machatschek tehát valóban bírálja a módszert, főként azonban azért, mert az alkalmazott színfoltok mértékéről, kulcsáról bővebb felvilágosítást nem adott. Ez részletkérdés, melyet tudatosan oldottam meg így. Nemzeti szempontból nem kívántam a részletekkel foglalkozni, de vállalom érte a felelősséget, hogy az általam választott módszerrel a térkép mértéke által megengedett módon lehetőleg precízen jártam el. A térkép egyedüli célja a nemzeti propaganda volt, hogy ezt elértem, azt éppen a Machatschek-féle bírálat igazolja fényesen, hiszen a továbbiakban a következőket mondja: „Durch scharfes Hervorheben der neuen Staatsgrenzen tritt deutlich zutage, in welcher Weise die die Sprachgebiete und siedlungsgeographische Zusammenhänge rücksichtslos zerschneiden. So sehr diese Karte und ihre Begleitworte dazu beitragen können, das dem magyarischen Volke und seinem Selbstbestimmungsrecht zugefügte Unrecht zu beleuchten ...“ mert ami most következik, az nem cáfolja meg azt, amit Machatschek mond, hogy t. i. a térkép célját a legteljesebb mértékben elérte, a „de“ ugyanis csak az elfogult pángermán megállapításra vonatkozik, Machatschek ugyanis folytatódólagosan azt mondja: „... so dass doch nicht verschwiegen werden, dass ihren Grundlagen, der Zählung von 1910, von seiten der sog. Nationalitäten des ehemaligen Ungarns, namentlich auch von deutscher Seite ein gewisses, vielfach berechtigtes Misstrauen entgegengebracht wird und dass bei der Darstellung der kleineren nichtmagyarischen Volksgruppen, besonders der Deutschen im Burgenland, offenbar politische Gründe mitbestimmend waren, um das magyarische Element möglichst deutlich hervortreten zu lassen“.

Aki ennek a bírálatnak a csak feltételelesen kimondott egészen szerény tárgyi megjegyzéseire oly görcsösen kapaszkodik, hogy végre egyetlen külföldi ellenvéleményt is szállíthasson, annak az ügye nagyon gyengén állhat. Ha a pángermán érzelmű professzor csakugyan találhatott volna térképemen durva hibákat, akkor az általa bizonyára gondos szörszálhasogatással megvizsgált német települések területéről szolgáltatva volna csőstül a kiváló példákat és nem hivatkozott volna csupán Győr és Pest pél-

dáira. Így azonban a Földrajzi Közlemények bírálójával szemben ez az elfogult pángermán érzelmű bíráló is csak azt mondhatja, hogy a térkép a *magyarságra nézve* hasznos.

Hogy mennyire elfogult dolog erre a kritikára, mint ellenvéleményre hivatkozni, legjobban talán azzal igazolhatom, hogy az általam a *Földrajzi Közlemények* 1928. 68—70. lapján közölt válaszütemben megemlített német bírálók csaknem mindenike a náluk szokásos elfogult módon bírálta a magyar statisztikát, de nem a térképet.

Legnagyobb sajnálatomra tehát a *Földrajzi Közlemények* eljárását ebben az esetben sem tarthatom lojálisnak. Amit azonban a *Kéz Andor*-féle bírálat születése idejéről az említett levelezés feltárna, nagyon különös megvilágításba helyezné ezt az egész furcsa akciót. Sokkal tárgyilagosabban nézem a kérdést, tehát nem élek azzal a joggal, mellyel a *Földrajzi Közlemények* új szerkesztője felruházott, a levelezést nem kívánom leközölni.

Kogutowicz Károly.

Tóth Ferenc: *Somogy földje és népe*. Csurgó, 1928. Oszeszly M. Viktor könyvnyomdája. 121 lap és 1 térképmelléklet.

A szerkesztő a járási vezető-férfiak közreműködésével, e kötettel földrajzi- és történeti-, statisztikai és gazdasági alapon szerkesztett „Járási Monografiák” sorozatát nyitja meg ösztönzésül a magyar honi járásoknak a honismereti anyag gyűjtésére és feldolgozására.

A monografia legterjedelmesebb részét: „Adatok a csurgói járás természeti és emberföldrajzához” címen Tóth Ferenc állította össze; ennek első részét, mint önállóan is megjelent tanulmányt, a *Föld és Ember* 1926. évfolyam 3. számában (101. lapon) annak idején már méltattuk. A második rész a járás 28 településének topográfiáját és gazdasági életét, valamint szociografiai vonatkozását rögzíti meg községenként. A harmadik rész összefoglaló áttekintést nyújt a járás természeti viszonyairól, anthropogeografiai vonatkozásairól és a vidék területének a településre való kihatásáról. Ezenkívül több szerző értekezését is tartalmazza a könyv, ezek azonban nem tartoznak folyóiratunk tárgykörébe.

A nagy szorgalommal egybehordott anyag — melyet számos műlap díszít és egy térkép egészít ki — a szerző részletes honismeretéről és annak rajongó szeretetéről tanúskodik.

Kanszky Márton.

Gesztyei-Nagy László dr.: *A jövőndő magyar intelligencia és a tanyakérdés*. Bethlen G. kör kiadványai. 3. szám. 19 lap. Szerkeszti Buday György.

Szerző a Bethlen kör 1928 márc. 20. rendezett vitaestélyén mondta el ezen tanulmányát.

Szerző hivatkozik arra a tényre, hogy Csonka-Magyarország lakosságának 19%-a tanyán él és felsorolja azokat a nagyobb városokat, melyek népességének nagy százaléka a városon kívül lakik.

Saját tapasztalatai alapján ismerteti a magyar tanyavilág szomorú állapotát elsősorban az úttalanságot. Megdöbbenő adatokat közöl egyes

városok útviszonyait illetőleg, melyeken lehetetlen a szállítás és így a többtermelés is. A lehetetlen útviszonyok következtében a fejlődő iskolaügy még mindig nem érte el a követelményeket, mert a 6—10 éves gyermekek előtt szinte elháríthatatlan akadályként tornyosul fel, különösen kedvezőtlen időjárásnál ezek rosszasága. A gazdakörök nem jutnak hajlékhoz, így az iskolán kívüli népmívelés is a lehetetlennel határos. Kevés az orvos, a lakóházak nedvesek, a babona nagy mértékben terjed, általában a közegészségügy áldatlan állapota mind az elszigeteltségnek tulajdonítható.

Wagner Richárd.

Hoffer András dr.: *A Föld belső erői.* Gaea sorozat 5—6. szám. Debrecen 1928.

Ujabb értékes kis kézikönyvvel gazdagodott a magyar földrajzi irodalom. A Gaea sorozatnak ez a kettős száma immár a 4-ik geográfiai vonatkozású kiadványa. Szerzője igen alapos munkát végzett, midőn korlátolt keretben és mégis mindenről megemlékezve, ami e tárgykörben fontos, összefoglaló képét adta a mélységbeli erők működésének.

A vulkánizmussal kapcsolatban Plinius két levelének fordítását is közli.

Folyóiratunk speciális helyzeténél fogva nem tárgyalhatjuk e munkát úgy, amint azt megérdemelné. Mindenesetre szerző kitűnő kis kézikönyvet adott, nemcsak a szaktanároknak, hanem a tudományos problémák iránt érdeklődő közönségnek is.

Irmédi-Molnár László.

Scharf Nándor és Turner Ferenc: *Magyarország domborművü kézi térképe.* 1:2,500.000-hez. Budapest 1928. Kókai L. kiadása.

Egyik nehéz problémája a tanárnak, tanítványnak előtt érzékelhetővé tenni a térképek sok színéből kiformálódó plasztikát. Scharf és Turner iskolai használatra is alkalmas domborművü térképe ezt a problémát nagy mértékben enyhítette.

Jó lenne azonban, ha szerzők a hegyrajz színezésénél még egy szint alkalmaznának, miáltal a magas hegységek magasabb jellege jobban kidomborodnék. A vízrajz is ha erőteljesebben — és talán ha inkább kék színnel — rajzoltatott volna bele, hatásosabb lenne. Feltétlenül hiba, hogy a fontosabb folyók nevei nincsenek feltüntetve. Ugyaszinén hibának tartjuk, hogy a magassági számok mellett nincs a magasság helye ponttal vagy kereszttel jelölve. A magassági számokból sokkal többet kellett volna felvenni, különösen áll ez az Alföldre, hol egyetlen egy sincsen. Pedig ha összehasonlításra hívjuk fel a tanulók figyelmét, úgy ez elengedhetetlen. Sok fontos hegyvonulat, hegység neve nincs felvéve. Nem találjuk a térképen a Porta Orientalist. A hágókat nem lehet csak egyszerűen oda írni k. b. a helyük tájára anélkül, hogy a jelüket kitettük volna. Feltétlenül meg kell azok helyét jelölni a szokásos hágó jelzéssel. A legközelebbi kiadásnál a papíros minőségére is tekintettel kell lenni. A dombormű e nagyméretű térképen kitűnően van megszerkesztve és helyesen generalizálva.

Irmédi-Molnár László

Herczeg G.: Ungarn und Budapest. Was nicht im „Baedeker“ steht. Band IV. R. Piper et Co. Verlag München. 240 lap.

A „Nichtbaedeker Serie“-ben Herczeg Géza „Ungarn und Budapest“-je e tekintetben a Baedekerek sablonos részleteinek helyes kiegészítője, amennyiben derült alaphangját, L. Hirschfeld-nek, a — „Buch von Wien“ szerzőjének — humoros „Beinah' in Budapest“ bevezetése után is mindvégig megtartja.

A légi, vízi, szárazföldi utazási módoktól kezdve, a fényes szállók felsorolásán folytatva a sokféle élvezési és szórakozási lehetőségek felsorakoztatásáig, minden úgy van az ismertetésbe beleillesztve, hogy az inkább azoknak szól, akiknek az utazás költsége nem sokat számít, hanem főcéljuk az élvezés lehetősége.

Magával viszi az olvasót a Margitszigetre, a Várba, a fürdőkbe, a kelenföldi keserűvízforrásokhoz, felhívja figyelmét a szebb épületekre is, de nem tudom a Mátyás templomon kívül, miért nem találja említésre érdemesnek a Bazilikát s a Belvárosi plébániatemplomot? Ezekben is kaphat nemes impressziókat a világjáró idegen! Vagy talán nem eléggé barokk az Egyetemi templom szépsége? Ezzel kapcsolatban Prohászka neve is van annyira külföldön is bevett s ezért említésre érdemes nemzeti nagyság, mint azoké, akiket oly bőven emleget!

A szállodai útbaigazításokat illetően, amidőn figyelmes az idegenekkel szemben, ugyanakkor — már csak szoktatás kedvéért is — miért nem következetes és miért nem kényes a magyar nevek (utca, helynevek) paritásos közlésében? Miért hajlik a lefordított szó közléséhez? Itt megfigyeztetett a „magyar“ propaganda jellegről!

A Budapesten túli Magyarországgal rövid nyolc oldalon végez, mint kiránduló helyeket említi az Alföldön Debrecen-t, Tokaj-t és a „Plattensee“-t (!) Szegedről a halászlével kapcsolatban a következőket mondja: „Man muss sie essen, wie sie von den Fischern an der Ufern des Theiss (!), dieses ewig unruhigen Stromes, zubereitet wird. Mit dem guten Szegediner Paprika wird dabei nicht gespart und man begrift, dass dann viel guter Wein dazu nötig ist, um das Höllenfeuer in der Kehle zu löschen“. Pedig az, „édesnemes“ szegedi paprika soha sem erős, inkább csak szép, érdekes színt és kellemes zamatot ad az ételnek.

Az egész művet Feiks-re jellemző 30 vázlatos rajz-illusztráció díszíti, melyek bizony sok esetben nem a magyar faji jellegét hirdetik! A csikós-kép pedig szinte sáralmas. A címlap groteszkségét enyhíti a kivitel naivsága.

Kanszky Márton.

Hettner, Alfred: Englands Weltherrschaft. 4-ik átdolgozott kiadás, 38 szöveg közötti térképpel. B. G. Teubner, Lipcse. 1928.

Szerző elsősorban földrajzi és történeti tényezők hatásával foglalkozik és szerinte ugyanaz a földrajzi tényező az emberi művelődés haladásával kapcsolatban más és másként hathat. Azután a szerencséskezű angol gyarmatpolitikát ismerteti, melynek eredménye, hogy ma az angol birodalom területe 34.4 millió km², 452.5 millió lakossal. Ha hozzászámítjuk az olyan területeket is, amelyek látszólag függetlenek ugyan, de tulajdonképpen igen erős angol befolyás alatt állanak, akkor az angol uralom alatt álló

területhez a száraz földnek több mint $\frac{1}{4}$ részét (41.2 millió km²) számíthat-nók s e területen az emberiségnek mintegy $\frac{1}{4}$ -e él (470 millió).

Az angol birodalom hatalmas kiterjedésén kívül az angol világuralomnak fontos tényezői még, hogy nagy számmal laknak angolok Anglián kívül, az angol ipar, kereskedelem és tengerhajózás rendkívüli fejlettsége, az ezeken alapuló gazdasági uralom, a brit hadi flotta és hírszolgálat. Az egész angol gazdasági élet, termelés és kereskedelem a műben rövid, de igen alapos tárgyalást nyer. Szerző kitér a brit bel- és külpolitikának a világuralommal kapcsolatos időszerű kérdéseire. Szerinte az angol birodalom nem tekinthető egységesnek, egyes részeit ma már csak gazdasági, meg politikai érdekek tartják össze. Ha a jövőben olyan háború törne ki, amely az angol dominiumokat, gyarmatokat közelebbről érdekli, kérdéses, hogy az anya-állam ezeknek támogatására számíthat-e. Szerinte angol birodalom már a jövőben nem növekedhet, uralmának csak a gyengülése várható.

Hettner szándékosan kevés statisztikai adatot közöl és ez az anyag a háború előtti időre vonatkozik. Térképei jók, pusztán a 37. számú ellen emelhető kifogás. Szerző gazdasági szempontból 3 féle területet különböztet meg: 1. fejlett iparral, 2. mezőgazdasággal, bányászattal és kevés iparral, 3. tisztán bányászattal és mezőgazdasággal foglalkozó országokat. Nem tartom szerencsésnek államok határai szerint végezni az egyes területek elhatárolását. Az ilyen módon való elhatárolás nehézségét feltünteti a köv. példa: szerző Koreát, sőt Sachalin déli felét is fejlett iparú területnek ábrázolja, tekintve, hogy azok Japánhoz tartoznak. Egyébként igen értékes alkotás, elolvasása által az angol világuralomról jó kép nyerhető.

Schilling Gábor.

Rieth Adolf dr.: *Die geographische Verbreitung des Deutschtums in Rumplungarn in Vergangenheit und Gegenwart.* Stuttgart 1927. 102 l.

A munkának három főrésze van. Az első részben sorba veszi a szerző a nyugatmagyarországi, a dunántúli és a csonka délmagyarországi településeket. Ismerteti a németiség mai elterjedését. Főleg azt igyekszik kimutatni — lehetőleg falvanként, hogy az 1880-as népszámlálás óta 1920-ig mily mértékben magyarosodtak meg a német községek lakói.

Korabinsky és Fényes műveire hivatkozva, felsorolja a 80-as években még német többségű, de ma már megmagyarosodott községeket. Jankót is idézi, mely szerint anthropologiailag kimutatható a Balaton partján a német elem.

Budapest környékének német telepeivel külön foglalkozik s itt Czörnig térképét idézi. Majd Tolna és Baranya németjeit ismerteti. Említi, hogy itt Jugoszláviához csatolt 1142 km² területből 340 km² a némettel lakott vidék.

A második részben a városi németiség címen Budapest, Sopron, Pécs stb. városok német elemeiről számol be. A megmagyarosodás legfőbb rugóját az iparosodásban jelöli meg (Industrialisierung deutscher Sprachgebiete). A főváros a legfőbb magyarosító környezet, mert ez odavonzza a falusi németiséget s így „rengeteg” német olvadt a magyarságba Rieth és Pfau-

ler szerint. „Mit Recht nennt Pfiaundler einmal die Hauptstadt ein Massengrab deutschen Wesens“ — Ficker szerint 1857-ben Bpest lakosságának 56%-a német volt; (60 ezer). 1880-ban már csak 33%, s 1920-ban pedig 6-5 %. (60 ezer ismét.) A városi németiségré nézve idézi *Huntalvy Pált*: a magyarok teremtették az államot, míg a németek ez országnak a városalkotói.

„Allgemeinere Fragen“ c. harmadik részben az iskolákról, a német anyanyelvű tanítókról és jegyzőkről, a német ki- és visszavándorlásról szól. — Az analfabéta-létszármot a magyar és német részről kb. egyformának találja csonka hazánkban.

Ami a szerző módszerét illeti, nem sok jót mondhatunk róla. Számos helyen túlzásba megy a „Magyarisierung“ folytonos emlegetésével és a „nagy német községek“ elnevezésével. Így a 21. l-on „die beiden grossen deutschen Gemeinden Vértesszőlár und Vértessacska. Vagy Mór, mint nagy német telep szerepel, holott fele magyar — fele német lakosú hely ez s már az 1910-es stat. szerint több, mint háromnegyedrésze beszél magyarul. Még meglepőbb ez az állítás: „deutsche Gemeinden“: Felső- és Alsógalla. Holott Alsógalla 1622 l-ből 896 magyar s 1400 beszél magyarul! (S még hozzá 98 tót és 40 egyéb is fordul elő). Felsőgallán is több mint fele magyar! S az egész község beszél magyarul!

Több helyen megvádol bennünket, statisztikánkat rossznak, hibásnak minősíti. („in vielen Fällen sehr falsch sind“.)

Legfőképp az fáj azonban Riethek, hogy sokkal több németet nem tud kimutatni hazánkban. Tehát túlzó sovíniszta szempontok vezetik tollát. Megigéri, hogy az Ungarländische Deutsche Volksbildungsvereine majd munkakörébe veszi a Bakony vidékét is, ahol legnagyobbak a német veszteségek a beolvadás folytán.

Térképmellékleteivel pedig egyenesen „szándékos megtévesztésre törekszik a német szerző“, mint ahogyan Kogutowicz professzor egyszeri rátekintésre megállapította. T. i. a t. h. j. v. városok fekete négyesszögeivel a szerző a németiséget jelző fekete foltok számát akarta szaporítani, holott színtiszta magyar városokra alkalmazza azt a jelzést.

A munka egyébként sok utánjárásról tanúskodik. A sovónizmusból eredő hibáktól eltekintve, nagy szorgalommal megírt könyv.

Jó vonásait lépten-nyomon elhomályosítja azonban azzal, hogy *mindenről a csak néhány német településsel rendelkező községet* — mindjárt a jelenben — vagy legalább is az 1880-as évekre vonatkozólag „deutsche Mehrheitsgemeinde“-nek szeretné kimutatni.

A mű teljességében mégsem a magyarság ellen írott munka. Látszik ez abból is, hogy többször kifejezésre juttatja, miszerint a magyarhoni németiség mindig jó magyar hazafi volt s most és a jövőben is együtt óhajt dolgozni a német a magyarral, hogy Trianon átka megszűnjön. („Die unerträglichen Bestimmungen dieses Pakts“.)

Igy bár Riethek kötete nem sorakozik a Kaindl—Müller—Guttenbrunn-féle magyarfáló könyvek közé, mégis több megértéssel, *objectivebb statisztikai törekvéssel jobban szolgálta volna a magyar-német baráti közeledést.*

Toth Ferenc.